

ПРАЗАІЧНЫЯ ФАЛЬКЛОРНЫЯ ТЭКСТЫ Ё БЕЛАРУСІ І СЛАВАКІІ: ЛІНГВІСТЫЧНЫ АСПЕКТ

Празаічны фальклорны тэкст належыць да стандартызаваных, гнуткіх, аператыўных сродкаў прэзентацыі агульнанароднай (этнічнай) мовы, сістэматызаванай паводле найбольш нейтральнага, уласцівага паўсядзённай моўнай практыцы празайчнага афармлення выказвання. Гэтыя характарыстыкі вынікаюць з моўна-культурнай рэгламентаванасці фальклору, спалучанай з яго актыўным і паўтаральным рэпрадуктаваннем (прадуктаваннем), з агульнавядомасцю ё пэўным калектыве спажывальнікаў на значнай ці ўсёй этнічнай тэрыторыі.

Фальклорны тэкст выступае рэфлексіяй і прадуктам традыцыйнай культуры, у межах якой фарміруюцца этыкетныя моўныя формулы, метафарычныя, ацэначныя, канатацыйныя моўныя сродкі, ключавыя словы культуры, стандартныя сінтаксічныя мадэлі – тое, што ўтварае самабытнасць мовы канкрэтнага народа, бо «тэкст належыць мове і з'яўляецца яе вышэйшым ярусам» [1, 53]. Пры гэтым мова сучаснымі даследчыкамі інтэрпрэтуецца як «механізм, што спрыяе кадзіраванню і трансляцыі культуры. <...> Менавіта тэкст прама звязаны з культурай, бо ён пранізаны мноствам культурных кодаў, менавіта тэкст захоўвае інфармацыю пра гісторыю, этнаграфію, нацыянальную псіхалогію, нацыянальныя паводзіны, г. зн., пра ўсё, што складае змест культуры» [1, 87].

Такія падыходы да фальклорнага тэксту ўласцівыя для часу славянскага моўна-культурнага адраджэння, якое суправаджалася цікавасцю да фальклорнай сферы і масавым збіральніцтвам і публікацыяй фальклорных тэкстаў як натуральных узораў народнай культуры і народнай мовы (маўлення). Мэта ўзняць гэтае народнае маўленне да статусу літаратурнага была наступным этапам ё славянскім руху і найбольш паслядоўна праявілася ё мовах з перапынкам у пісьмовай традыцыі (напрыклад, у беларускай) ці яе адсутнасцю (напрыклад, у славацкай).

Не ва ўсіх народаў фальклор стаў моўным утварэннем, якое трансфармавалася ё літаратурную сістэму. У гэтым плане вылучаюцца ё якасці тыпалагічнай характарыстыкі славянскія літаратурныя мовы, цесна звязаныя з фальклорам (беларуская, славацкая, украінская, сербская) і мовы, створаныя на народна-дыялектнай (фактычна фальклорна-дыялектнай) аснове (беларуская, славацкая) пры адсутнасці выразнай пераемнасці са старажытнай пісьмовай мовай (беларуская, сербская) ці адсутнасці пісьмовай традыцыі на нацыянальнай мове (славацкая).

Даследчык гісторыі славянскіх літаратурных моў Р. Оці ўказвае на вонкавае падабенства ё фарміраванні славацкай і беларускай літаратурных моў [2, 115], аднак абсалютызуе страту беларускай моўнай пісьмовай традыцыі, не беручы пад увагу існаванне ўстойлівай традыцыі беларускага і славацкага фальклорнага тэкстаўтварэння, адсутнасць перапынку ё развіцці

вуснага народнага беларускага і славацкага маўлення, актыўнага функцыянавання ў вуснай форме вялікага масіву фальклорных тэкстаў, якія актыўна пранікалі за межы сацыяльнай сялянскай базы і замацоўваліся ў якасці моўнага вопыту шляхты, гарадскога насельніцтва, а ў Славакіі і рэлігійных дзеячаў. Пра тое, што прадстаўнікі беларускага адраджэння ведалі беларускія фальклорныя тэксты на памяць, сведчаць іх мастацкія творы (В. Дунін-Марцінкевіч, Я. Лучына, Ф. Багушэвіч і інш.), іх уласныя выказванні (Я. Чачот, Я. Лучына, А. Я. Багдановіч – карэспандэнты збіральніка П. В. Шэйна, і інш.), сацыялінгвістычныя назіранні над прадуктаваннем/рэпрадуктаваннем фальклорных тэкстаў (Я. Чачот, А. К. Сержпутоўскі і інш.). Аналагічная сітуацыя назіраецца ў кадыфікатара славацкай мовы Л. Штура, першага публікатара славацкіх народных казак Я. Францысцы-Рымаўскага, яго наступніка і тэарэтыка ў сферы праяўнага славацкага фальклору П. Добшынскага і іншых дзеячаў славацкага адраджэння.

Асноўным кадыфікацыйным пачаткам у фарміраванні літаратурнай мовы выступаюць граматыка і слоўнік. Выданне слоўніка звязвалася з фіксацыяй слоўнікавага багацця як крыніцы ўдасканалення мовы, а разам з тым і з пэўнай нармалізацыяй яе лексічнага складу, напрыклад, шляхам абмежавання іншамоўных элементаў. Першыя прыкладныя слоўнічкі суправаджалі публікацыю як беларускіх, так і славацкіх фальклорных тэкстаў. Стварэнне граматыкі было рэалізавана Л. Штурам, які ўлічваў мову фальклору. На Беларусі ж істотныя для кадыфікацыі праграмныя дзеянні не мелі перадумоў для поўнага ажыццяўлення: «Аднастайнасць правапісна-графічных і граматычных рыс маглі б забяспечыць нарматыўныя граматыкі, але спробы скласці граматыку і правапіс беларускай мовы ва ўмовах адсутнасці сталых традыцый беларускага кнігадрукавання не давалі станоўчага выніку, бо не мелі дастатковай навуковай асновы і лічыліся афіцыйнай навукай наогул непатрэбнымі» [3, 57].

Мова фальклору стала спецыфічнай прыметай пры рэалізацыі універсальнай у час адраджэння славянскіх народаў іх галоўнай мэты – стварыць нацыянальную літаратурную мову, якая, «з аднаго боку, стала б сродкам рэалізацыі сацыяльных, адміністрацыйных і мастацкіх патрэб новага часу, а з другога боку, была б зразумелым і недвухсэнсоўным выражэннем нацыянальнай сутнасці і спецыфікі. Без сумнення, другая задача была галоўнай у разгледжаны намі перыяд» [2, 116]. Паказальна, што ў эпоху фарміравання нацый «фальклор пачынае граць прынцыпова новую ролю ў культурным развіцці славянскіх народаў, якасна іншы характар набывае сам зварот да фальклору» [4, 148]. Прасочваецца яго ўключанасць у рэалізацыю універсальнай мэты.

Даследчыкі кажуць пра немагчымасць абавірацца пры стварэнні сучаснай беларускай літаратурнай мовы «на літаратурна-моўныя традыцыі багатай беларускай пісьменнасці, якія к гэтаму часу мала-памалу забыліся» [3, 50], а іх наяўнасць звязваюць з фальклорнай сферай: «Калі беларускімі пісьменнікамі і выкарыстоўваліся ў нейкай меры моўна-выяўленчыя сродкі,

створаныя ў папярэднія эпохі, то ў асноўным тыя, якія народ захаваў у сваёй вуснай творчасці, дзе нават і ў часы забароны пісаць па-беларуску развіваліся і шліфаваліся моўныя каштоўнасці. Толькі вусная народная творчасць магла з'явіцца перадаччыкам літаратурных традыцый» [3, 50].

Пашырэнне фальклорных тэкстаў з улікам іх моўнай прэзентатыўнасці на Беларусі і ў Славакіі мае выразныя аналогіі. Асноўнымі прыметамі выступаюць: 1) падпарадкаванасць лінгвістычнага аспекту шырэйшаму этнаграфічнаму і філасофскаму; 2) пераход ад збірання песенных тэкстаў да казачных пры іх далейшым паралельным збіранні; 3) вырашэнне праблем арфаграфіі і выбару з варыянтных тэкстаў ці тэкставых фрагментаў інварыянтных моўных сродкаў і так званых «узорных тэкстаў»; 4) масавасць збірання пры наяўнасці некалькіх найбольш аўтарытэтных асоб, якія збіранне казак накіроўвалі і канцэптуальна забяспечвалі (С. Ройс, А.-Г. Шкультэты, П. Добшыньскі ў Славакіі, Я. Р. Раманаў, П. В. Шэйн і інш. у Беларусі). Першы славацкі збіральнік чарадзейных казак, прадстаўнік асветніцкага фалькларызму С. Ройса імкнуўся ўзнавіць з усяго масіву тэкстаў чарадзейных казак гісторыю славакаў.

Менавіта на першы этап збірання фальклорнага матэрыялу прыпадае актыўнае ўмяшальніцтва ў фальклорныя тэксты, калі збіральніцкая дзейнасць, па сутнасці, толькі пачыналася, «самі збіральнікі дазвалялі сабе кантамінаваць і рэдагаваць зафіксаваныя імі творы...» [4, 153]. Такое свядомае моўнае ўпарадкаванне адпавядае актыўнаму індывідуальнаму ўмяшанню ў моўнае функцыянаванне, што магчыма і дапушчальна толькі ў дачыненні да літаратурнай сферы і характэрна для моўнага культывавання найбольш аўтарытэтнымі культурнымі дзеячамі (П. Добшыньскі, Якуб Колас).

З развіццём літаратурнай мовы звязаны прынцыпы генералізацыі формаў і катэгорый і функцыянальнага пашырэння з іх прызначэннем для агульнага або агульнанароднага выкарыстання. В. У. Вінаградаў указвае на такую ўласцівасць літаратурнай мовы, як «агульнанародную камунікацыйнасць» [5, 129–130]. Літаратурная мова, такім чынам, вызначаецца спецыфікай, з якой мова фальклору кантрастуе або карэлюе. У такім выпадку істотным з'яўляецца сфера карэляцыі, калі гаварыць пра ўплыў мовы фальклору на літаратурную мову.

Сфера карэляцыі ў беларускім і славацкім матэрыяле прасочваецца ў катэгорыі экспрэсіўнасці і спецыфіцы аповеду, сфарміраванага ў фальклорным выказванні, замацаванага ў мадэлі праяўнага фальклорнага тэксту. Фальклорны спосаб апавядання і сістэма фальклорных вобразаў, актуалізацыя ў новых кантэкстах фальклорнай тэматыкі (сюжэтаў) пашыраюцца на розныя функцыянальныя сферы – мастацкую літаратуру, публіцыстыку, гуманітарныя навукі.

Рэгулярнае выкарыстанне беларускай мовы перамяшчаецца ў сферу мастацкага адлюстравання, у адукацыйныя ўстановы, аднак з сацыяльна накіраванай матывацыяй: «У гэты час беларуская мова выкарыстоўвалася ў інтэрмедых да школьных драм, у якіх беларускай мовай карыстаюцца «ніжэйшыя» персанажы. Пісьменнікі капіравалі жывую гаворку беларускага

народа, а разам з тым адлюстроўвалі ў сваіх творах яе тыповыя рысы, разнастайныя выяўленчыя сродкі, даволі багатыя і самабытныя. <...> У сваіх структурных рысах беларуская мова ў гэтых творах блізкая да сучаснай. Гэта значыць, што к XVIII ст. жывая гаворка беларускага народа ўжо набыла тыя абрысы, якія захаваліся да нашых дзён» [3, 43]. Яшчэ даследаванні Я. Карскага, які звяртаўся да разнастайных крыніц беларускай мовы (беларускіх пісьмовых помнікаў, дыялектаў і фальклору) указваюць на наяўнасць у іх агульнай беларускай асновы.

Дыферэнцыяцыя паэтычнай формы беларускай мовы таго часу адбываецца праз дыферэнцыяцыю стылю мастацкай літаратуры, прадстаўленай найперш паэтычнымі творамі, і стылю публіцыстыкі, у якім рэалізоўвалася праявістая пісьмовая форма. Беларуская мова замацавалася найперш у мастацкай літаратуры, потым распаўсюдзілася на жанры публіцыстычнай і навуковай прозы і толькі потым – на афіцыйна-дакументальную і вытворча-тэхнічную разнавіднасці. Л. Штур, пачаўшы з вершаў, у большай ступені аказаў уплыў на публіцыстычны і прамоўніцкі стылі, а таксама на стыль навуковага выказвання [6, 123–124].

Лінгвістычны аспект пры аналізе беларускіх і славацкіх праявістых фальклорных тэкстаў раскрывае універсальныя і спецыфічныя асаблівасці ў іх мове як сферы актыўнага ўздзеяння на канцэпцыю і тэндэнцыі фарміравання нацыянальных літаратурных моў.

ЛІТАРАТУРА

1. *Маслова В. А.* Лингвокультурология. М., 2004.
2. *Отт Р.* Традиция и инновация в развитии славянских литературных языков. // Славянские культуры в эпоху формирования и развития славянских наций XVIII–XIX вв. М., 1978.
3. *Шакун Л. М.* Гісторыя беларускай літаратурнай мовы. Мн., 1966.
4. *Гусев В. Е.* Роль фольклорного фактора в формировании художественной культуры славянских народов // Славянские культуры в эпоху формирования и развития славянских наций XVIII–XIX вв. М., 1978.
5. *Виноградов В. В.* Основные проблемы изучения образования и развития древнерусского литературного языка. М., 1958.
6. *Findra J.* K začiatkom odborného štýlu v spisovnej slovenčine // Jazykovedné štúdie XI. Bratislava, 1966.